

Constantin Stere, ziarul *Lumina* și opțiunile României (1917-1918)

Flavius Solomon

Cuvinte cheie: *Constantin Stere, ziarul Lumina, crime de război, colaboraționism, documente din Politisches Archiv (Berlin)*

Construcția unei concepții

Constantin Stere s-a numărat, fără îndoială, printre figurile de referință ale vieții politice și culturale românești din primele trei decenii ale secolului XX. Ajuns în România în toamna anului 1892, cu o experiență revoluționară călită mai ales în exilul siberian, în „umbra taigalei”¹, rebelul și justițiarul basarabean, prin tribuna oferită de *Evenimentul* și *Adevărul*², devine rapid o voce bine auzită a tinerei intelighenții de stânga românești. În paralel cu activitatea publicistică, nerăbdător să recupereze anii pierduți în peregrinările de la est de Ural, „distinsul student Stere” urmează cursurile de Drept la Universitatea din Iași, pe care le încheie cu o lucrare lăudată și în presa ieșeană a epocii³.

Experiențele personale din timpul tinereții în Rusia, acumulările formative la Chișinău și Iași, lecturile bogate din exilul siberian și interacțiunea nu tocmai simplă cu realitățile din Vechiul Regat au contribuit la dezvoltarea unei personalități complexe și complicate deopotrivă. De pildă, unii dintre corifeii mișcării de stânga, parte a căreia s-a considerat aproape mereu (printre alții, Constantin Dobrogeanu-Gherea), îi vor

¹ „În umbra taigalei” – titlu al unui capitol din romanul autobiografic *În preajma revoluției*, apărut, în opt volume, în anii 1931-1936. Aici: Constantin Stere, *În preajma revoluției*, vol. III, *Lutul*, Chișinău, Editura Hyperion, 1990, p. 188 și urm.

² Z. Ornea, *Viața lui C. Stere*, vol. I, București, Cartea Românească, 1989; Lidia Troianowski, „C. Stere – N. Mihailowsky: confluente ideatice-estetice”, în *Constantin Stere. Prozator, publicist, jurist și om politic. 150 ani de la naștere*, coordonatori Ion Guceac, Gheorghe Cliveti, Gheorghe E. Cojocaru, Iași, Vasiliana 98, 2016, p. 343-344.

³ Susținerea tezei de licență, în iunie 1897, a fost documentată și de presa ieșeană. A se vedea „Constantin Stere. Biobibliografie (1895-1937)”, cercetare inclusă în acest volum.

reproșa faptul că a îmbrățișat prea ușor o doctrină politică, cea liberală, contrară idealurilor pentru care și-a sacrificat tinerețea. Chiar dacă astfel de reproșuri puteau fi considerate îndreptățite, cel puțin în parte, convingerile și atitudinile politice ale lui Stere, în comparație cu cele ale multor contemporani de-ai săi, au cunoscut, de-a lungul timpului, un traiect mai degrabă stabil și destul de previzibil, cel mai grăitor exemplu în acest sens fiind reprezentat de poziționarea sa în chestiunile de politică externă. Pentru Stere, la fel ca și pentru alte voci importante din publicistica și politica românească de la începutul secolului XX, raportarea la direcțiile politicii externe ale Regatului a fost condiționată de poziția ocupată în marea dezbateră privind „prioritățile naționale”, care, în esență, se reducea la stabilirea întâietății pe care le aveau pentru proiectul național românesc Transilvania și Basarabia. Dacă în primii ani de după stabilirea în România, Stere se putea considera parte a discursului dominant de politică externă, în care accentele antirusești erau încă cele care dădeau tonul, după 1910, în special după războaiele balcanice, el se regăsește într-un cerc tot mai subțire al susținătorilor alianței cu Germania și Austro-Ungaria. Nu este lipsit de interes faptul că în ceea ce se va numi „partida germanofilă” aveau să se întâlnească un timp cele două segmente mai puțin influente ale ideologiilor politice de la acea vreme – conservatorii tradiționali și socialiștii.

Criza europeană declanșată de asasinarea la Sarajevo a principelui moștenitor Franz Ferdinand și, în continuare, începutul ostilităților dintre Antanta și Puterile Centrale au oferit „antantofililor” și „germanofililor” ocazia de a-și prezenta argumentele în susținerea deciziilor pe care trebuia să le ia România pusă în fața conflagrației europene. Încă din primele zile ale războiului, Stere nu a lăsat nici o îndoială asupra faptului că rămâne fidel „politicii tradiționale a țării” și că, drept urmare, simpatiile sale sunt în totalitate de partea Centralilor. Întors de urgență de la Viena, unde fusese surprins de primele salve de tun trase de armatele austro-ungare împotriva Serbiei, liberalul reformator a încercat să-și convingă colegii de partid de șansa unică pe care o putea avea România intrând în război de partea Puterilor Centrale. În acest scop, la solicitarea lui Ion I. C. Brătianu, a acceptat o misiune în Ardeal, considerată de către adversarii săi drept act de trădare⁴, pentru a-i convinge pe liderii românilor de acolo să-și declare loialitatea față de Coroana habsburgică⁵.

⁴ Z. Ornea, *Viața lui C. Stere*, vol. II, București, Cartea Românească, 1991, p. 59 și urm.

⁵ Ion Agrigoroaiei, „Constantin Stere și «politica idealului românesc integral»”, în *Constantin Stere. Prozator, publicist, jurist și om politic*, p. 97; Z. Ornea, *Viața lui C. Stere*, vol. II, p. 59-60.

Argumentele, folosite inclusiv în discuțiile aprinse purtate cu Brătianu, I. G. Duca⁶ și alți fruntași liberali, au fost formulate, inițial, la sfârșitul anului 1914 în articolul „România și războiul european”⁷ și dezvoltate în seria de texte „Din carnetul unui solitar”, publicate în 1915, în trei numere consecutive ale *Vieții Românești*⁸.

În articolele menționate, Stere a prezentat chestiunea alăturării României la războiul european nu doar din perspectiva obligațiilor de alianță pe care le avea față de Centrali și disputa privind alegerea între „modelul civilizațional” oferit de Germania, pe de o parte, și Rusia, pe de altă parte, ci și, sau poate mai ales, de soarta Basarabiei⁹. Înainte, însă, de a intra în discuțiile de fond ale politicii externe românești, Stere a ținut să-și clarifice poziționarea în disputa privind „prioritățile naționale”, respingând prin aceasta acuzațiile că ar neglija Transilvania, mult mai importantă, potrivit majorității, pentru viitorul României:

⁶ I. G. Duca scria mai târziu în *Amintirile* sale că, la scurt timp după Consiliul de Coroană, la care s-a decis păstrarea pentru moment a neutralității, Stere, „furios și disperat”, i-ar fi declarat următoarele: „Ce-ați făcut, ce-ați făcut? Cum ați putut să vă abateți de la politica tradițională a țării, de la aceea care călăuzea pașii lui Ion Brătianu, ai lui Rosetti, ai lui Kogălniceanu, ai lui Catargi, ai lui Ion Ghica, ai lui Alexandru Lahovary! Nu pricepeți că prin neutralitatea noastră permiteți victoria rușilor și pregătiți mormântul României?” (I. G. Duca, *Amintiri politice*, vol. I, München, Jon Dumitru Verlag, 1981, p. 69).

⁷ C. Stere, „România și războiul european”, în *Viața Românească*, nr. 10-12, 1914, p. 207-230.

⁸ Idem, „Din carnetul unui solitar”, în *Viața Românească*, (I), nr. 5 și 6, 1915, p. 169-194; (II), nr. 7, 8 și 9, 1915, p. 13-25; (III), nr. 10, 11 și 12, 1915, p. 161-211.

⁹ Pentru disputele intelectuale și politice privind politica externă a României în ajunul și după declanșarea Primului Război Mondial, inclusiv rolul jucat de Constantin Stere, a se vedea: Флавиус Соломон, *Румынские социалисты и проблемы войны и мира на Балканах. 1910-1916 гг.* [Socialiștii români și problemele războiului și păcii în Balcani, 1910-1916], în *Человек на Балканах накануне и во время Балканских войн (1912-1913)* [Omul în Balcani în ajunul și în timpul războaielor balcanice, 1912-1913], ответственные редакторы Р. П. Гришина, А. Л. Шемякин, Москва, Институт славяноведения РАН, 2012, p. 241-252; Andrei Cușco, Flavius Solomon, „The Controversy over the «Bessarabian Question» in the Romanian Kingdom (1914-1916)”, în „*The Unknown War*” from Eastern Europe. Romania between Allies and Enemies (1916-1918), edited by Claudiu-Lucian Topor and Alexander Rubel, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” / Konstanz, Hartung-Gorre Verlag, 2016, p. 51-67; Flavius Solomon, Andrei Cușco, „How much Ideology Can Diplomacy Endure? The Early Phase of Soviet-Romanian Relations, November 1917 – February 1918”, în *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 63 (2015), 3. p. 395-396; Andrei Cușco, „Constantin Stere, the ‘Bessarabian Question’ and Romanian Foreign Policy Debates in the Early 20th Century”, în *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, vol. 60, 2012, nr. 1, p. 204-225.

Nu pot admite însăși concepția problemei noastre naționale, care se afirmă tot mai mult în opinia publică: nu pot admite opunerea Ardealului Basarabiei, nici trocul unei provincii românești pentru alta – acest dezgustător negoț al sufletelor românești¹⁰.

Foarte tăioasă, în stilul obișnuit, observația era adresată, cu precădere, oponentilor săi politici și ziariștilor din presa pro-antantistă, care, potrivit lui Stere, nu ar fi fost capabili să-și mărească suficient de mult orizontul de înțelegere a realităților europene, realități în care putea fi găsit inclusiv răspunsul la dilema politicii externe românești:

Astfel, interesul național al României coincide cu interesul istoriei universale, întrucât, prin înfrângerea Rusiei, se asigură și progresul politic și social general al lumii civilizate și realizarea aspirațiilor noastre naționale. De aci rezultă datoria noastră de a aduce prinosul tuturor puterilor noastre pentru a hotărî soarta războiului în această direcție¹¹.

Critica la adresa Rusiei, mai intensă în ocazii cu o mare încărcătură simbolică, așa cum a fost de pildă comemorarea celor o sută de ani de la anexarea Basarabiei¹², i-a adus lui Stere, în cercurile puterii de la Sankt-Petersburg, reputația unui rusofob incurabil, chiar dacă fostul supus al Imperiului Romanovilor putea lăsa și impresia împăcării cu trecutul său rus¹³. Prin contrast, în mediile politice de la Berlin și Viena, Stere, asimilat modelului de politician român „serios”¹⁴, era apreciat pentru curajul de a se opune curentului antantofil majoritar. Luările de poziție din timpul crizei bosniace și îndeosebi ieșirile publice categorice în

¹⁰ C. Stere, „Din carnetul unui solitar”, în *Viața Românească*, (I), nr. 5 și 6, 1915, p. 188.

¹¹ *Ibidem*, p. 194.

¹² Andrei Cușco, *A Contested Borderland. Competing Russian and Romanian Visions of Bessarabia in the Late Nineteenth and Early Twentieth Century*, Budapest – New York, Central European University Press, 2017, p. 137 și urm.

¹³ Vizita lui Nicolae II la Constanța în luna iunie 1914 a însemnat, pentru scurt timp, o reevaluare a lui Stere de către diplomații ruși din România. La aceasta a contribuit și insistența lui Ion I. C. Brătianu ca acesta să fie acceptat să participe la solemnitățile organizate în onoarea țarului rus. Într-o scrisoare din 3 iunie (21 mai st.v.) 1914 a lui Stanislaw A. Poklewski-Koziell către Serghei D. Sazonov se afirma printre altele că „Stere nu a avut [în ultimul timp] atitudini ostile față de Rusia” (Архив Внешней Политики Российской Империи [Arhiva de Politică Externă a Imperiului Rus], Moscova, fondul 183, Канцелярия, оп. 470, an. 1914, dosar 350, f. 278).

¹⁴ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes [Arhiva Politică a Ministerului de Externe], Berlin (în continuare: PA AA), dosar R 20940, f. 94-96.

favoarea Centralilor după declanșarea conflagrației europene îl vor transforma într-un partener dezirabil de dialog, mai ales în situația în care, la sfârșitul războiului, România ar fi urmat să-și regândească din temelii întreaga construcție politică. De altfel, proiectul alipirii la Imperiul Habsburgic, susținut de Stere, era receptat destul de bine și în mediile intelectuale austriece și germane¹⁵.

Despre poziționarea lui Constantin Stere în controversele politice și intelectuale din perioada neutralității și a refugiului la Iași al Curții Regale și al Guvernului, respectiv perioada de ocupație a Bucureștiului, s-a scris destul de mult, începând chiar cu martorii și contemporanii evenimentelor. Totuși, chiar dacă biografiei ilustrului basarabean i-au fost consacrate inclusiv monografiile și i-au fost republicate, cu ample comentarii, articolele de presă din anii amintiți¹⁶, rămân încă destule necunoscute, fără clarificarea căroro biografia sa din anii 1914-1918 nu poate fi reconstituită mulțumitor. A fost oare decizia de a rămâne în Bucureștiul ocupat dictată doar de dorința de a nu se despărți de noua sa parteneră de viață, Aneta Radovici¹⁷, sau de rațiuni mai degrabă politice, de pildă de o înțelegere intimă cu Ion I. C. Brătianu? S-a văzut oare Stere drept simplu membru al grupului de politicieni nemulțumiți de decizia intrării în război de partea Antantei și rămași în București după retragerea autorităților, sau și-a atribuit un rol mult mai important, anume cel de ideolog principal al viitorului stat românesc? Sunt întrebări la care am putea încerca să răspundem apelând și la documente care au rămas până în prezent în afara atenției speciale a istoricilor. Printre acestea se numără și piesele documentare păstrate la Arhiva Politică a Ministerului de Externe de la Berlin (Politisches Archiv).

În tranșeele gazetărești

„Colaboraționist notoriu”, așa cum a fost considerat începând cu sfârșitul anului 1916 de către majoritatea foștilor săi colegi de partid, Stere nu s-a numărat totuși printre persoanele arestate imediat după revenirea la București a autorităților, așa cum au fost cazurile lui B. Brănișteanu, Tudor Arghezi și Ioan Slavici, căroro le-au urmat, două luni mai târziu, Virgil Arion sau Lupu Kostake¹⁸. Era însă amenințat în permanență cu arestarea, era supus șicanelor polițienești, inclusiv perchezițiilor, în presă

¹⁵ A se vedea mai jos.

¹⁶ A se vedea volumele publicate de Victor Durnea.

¹⁷ Z. Ornea, *Viața lui C. Stere*, vol. II, p. 159.

¹⁸ *Ibidem*, p. 218-219.

nu încetau să apară articole cu injurii la adresa sa, tonul „intelectual” fiind dat de Nicolae Iorga¹⁹, iar mulți dintre apropiați, inclusiv basarabeni Ion Incuț și Daniel Ciugureanu, pe care i-a investit înainte cu foarte multă încredere, îi contestau chiar rolul jucat în decizia Sfatului Țării, din 27 martie 1918²⁰. Stere nu a rezistat presiunilor și, el însuși, a cerut imperativ să fie arestat, dacă acțiunile sale din timpul războiului justificau, într-adevăr, acest lucru. Autoritățile i-au dat, într-un sfârșit, satisfacție, prin comisarul regal Gheorghe Niculescu-Bolintin, care a emis pe numele său, la începutul lui mai 1919, un mandat de arestare²¹. Era acuzat de „atentat contra suveranului, ațâțarea locuitorilor contra autorității și înțelegere cu inamicul în scop de a-i favoriza întreprinderile”, acuze care au atras imediat după sine și înlăturarea de la universitatea ieșeană. Cu totul neașteptat pentru unii dintre contemporanii care îi cunoșteau mai puțin caracterul, Stere a refuzat orice apărare, personală sau prin avocat, preferând să se lase „judecat de posteritate”²².

Într-un context politic și juridic foarte complicat²³, la limpezirea căruia un „proces al trădătorilor” nu avea cum să contribuie, apariția lui Stere în fața unui complet de judecată a fost, nu fără intervenția regelui Ferdinand, la început amânată – invocându-se mai ales problemele de sănătate ale celui acuzat și, drept urmare, plasarea într-un spital militar –, pentru ca, mai apoi, să fie scos definitiv de sub pază. Paradoxal însă, Stere nu a primit vestea cu foarte multă satisfacție, considerând că, în lipsa unui proces, era privat de posibilitatea de a-și apăra onoarea și demnitatea. De aceea, va folosi orice alte ocazii pentru a-și justifica atitudinile și acțiunile din perioada războiului. Era vorba de „stabilirea adevărului pentru posteritate”, așa cum a insistat, având în minte „datoria de basarabean”, într-un discurs memorabil ținut în Camera Deputaților, la începutul lunii februarie 1921:

[...] dacă nu aș fi existat eu, trebuia inventat un basarabean de inimă, care să se sacrifice, ridicându-și glasul de protestare împotriva fatalității istorice, ca să rămână orice s-ar întâmpla în urmă, o mărturie pe veci, de voința

¹⁹ B. Brănișteanu, *Jurnal*, vol. I, prefață și note de Dumitru Hîncu, text îngrijit de Georgeta Pană, București, Editura Hasefer, 2003, p. 86-87.

²⁰ Z. Ornea, *Viața lui C. Stere*, vol. II, p. 219.

²¹ *Ibidem*, p. 221-222.

²² *Ibidem*, p. 224.

²³ Cu referire la „cazul Stere”, a se vedea pe larg studiul publicat în acest volum: Cătălin Botoșineanu, „Trădători vs. patrioți la finalul Marelui Război. «Excluderea» lui Constantin Stere de la Universitatea din Iași”.

îndărătnică, neînfrânată a Basarabiei de a rămâne și de a trăi ca o țară românească, în ciuda tuturor combinațiilor vremelnice ale diplomației²⁴.

„Datoria față de Basarabia” a fost, așadar, una dintre explicațiile pe care o va oferi până la apusul vieții pentru vehemența cu care a sprijinit în anii neutralității aderarea la blocul militar al Centralilor, decizia de a rămâne în Bucureștiul ocupat și, mai mult, de a iniția acțiuni care ar fi putut să atenueze, pe cât posibil, gustul amar al înfrângerii, așa cum arătau lucrurile în 1917, a României în război.

De cealaltă parte, a fost acuzat că „filogermanismul”²⁵ său a plecat nu doar de la perseverența cu care a știut să-și urmărească țintele politice, folosindu-se de dezastrul militar prin care a trecut România după intrarea în război, ci și din motive pecuniare. Ultima acuzație, pe care, de altfel, o considera descalificantă chiar pentru oponenții săi, a fost respinsă poate cel mai vehement, Stere aducând în discuție nu doar posibilitatea de a trăi în bogăție, ca singur moștenitor al importante moșii din nordul Basarabiei, ci și calitatea de membru, timp de 15 ani, al unui partid „care deschidea tuturor partizanilor posibilități mari de înavuțire”, mai ales în anii neutralității, „când pe străzi curgeau șiroaie de milioane, și când era de ajuns numai să te pleci pentru ele, eu, cu situația pe care am avut-o, credeți că nu aș fi avut toate permisele și toate vagoanele pe care le-aș fi cerut?”²⁶

Dacă am lăsa frâu liber imaginației și am încerca să elaborăm scenariul procesului de care a fost privat, în ciuda insistențelor lui Stere și ale unora dintre adversarii săi, ar trebui să acceptăm mai întâi o confruntare dintre pledoariile ireconciliabile. Pe de o parte, contestatarii lui Stere, care îi imputau acte de trădare și chiar îmbogățire de pe urma colaborării cu autoritățile germane de ocupație, iar de cealaltă parte acuzatul însuși, care se apăra susținând că atitudinile sale din timpul războiului, inclusiv în perioada în care sudul țării a fost ocupat de armatele Centralilor, au fost determinate exclusiv de convingeri ideologice și politice. Punerea problemei în acest registru de abordare nu este desigur nouă, discuția

²⁴ A se vedea: C. Stere, *Documentări și lămuriri politice. Prehudii: Partidul Național Țărănesc și „cazul Stere”*, București, Atelierele „Adevărul”, 1930, p. 234.

²⁵ La fel ca în cazul altor intelectuali și oameni politici români, în special la cei de stânga, atitudinile în favoarea Puterilor Centrale din anii premergători războiului și din perioada neutralității trebuie căutate, mai degrabă, în convingerile puternic antițariste, decât într-un filogermanism asumat ideologic. Pentru Constantin Stere, a se vedea și observațiile unor contemporani de-ai săi (B. Brănișteanu, *Jurnal*, vol. I, p. 86).

²⁶ C. Stere, *Documentări și lămuriri politice*, p. 237-238. Aluzia este, desigur, la activitățile de cumpărare de către emisari, diplomați și spioni ai celor două blocuri beligerante a bunăvoinței unor gazetari, oameni politici și militari români.

regăsindu-se deja în monografiile, ediții documentare, culegeri de studii și articole din reviste de specialitate²⁷. Totuși, faptul că s-a scris deja destul de mult despre „cazul Stere” nu înseamnă că istoricii au epuizat sursele care mai pot aduce argumente importante în favoarea uneia dintre pledoariile discutate. Dimpotrivă, există încă fonduri de arhivă, puțin sau deloc valorificate, dintre care unele edificatoare pentru întreg dosarul. Pentru exemplificare, în studiul de față vom analiza mai multe documente păstrate în Arhiva Politică a Ministerului de Externe al Germaniei referitoare, direct sau indirect, la biografia lui Constantin Stere în perioada războiului.

Înainte de a comenta însă documentele care interesează speța în sine, se cuvine a spune câteva cuvinte despre „preistoria” apariției lui Constantin Stere în rapoarte sau telegrame semnate de către diplomați germani din România. La fel ca reprezentanții celorlalte Mari Puteri de la București și din alte orașe importante ale Vechiului Regat (șefi delegații, consuli și atașați militari), și cei germani au trimis în ultimele trei-patru decenii către centrala Ministerului de Externe al Reich-ului nenumărate rapoarte ample în care au portretizat decidenți români de diferite ranguri, criteriile esențiale în alegerea numelor și a nuanțelor fiind poziția ocupată în *establishment*-ul politic românesc și atitudinea față de Germania. Tocmai de aceea, nu este de mirare faptul că Stere a rămas mult timp în afara atenției diplomaților germani activi în România sau din alte state, chiar dacă atitudinea sa ostilă față de Imperiul Romanovilor și, în opoziție, simpatia pentru Germania și Austro-Ungaria, nu era trecută cu totul neobservată. De pildă, într-un raport din ianuarie 1909 al ambasadorului german la Viena, la acea vreme încă puțin influentului Stere îi era atribuită paternitatea unui memorandum, asumat de către Dimitrie A. Sturdza, privind alipirea Regatului la Imperiul Habsburgic²⁸, memorandum care nu va rămâne chiar fără ecou în mediile diplomatice și militare austro-ungare și germane. Referințele au devenit însă mult mai frecvente în perioada neutralității, când Stere, considerat a fi un apropiat intim al lui Ion I. C. Brătianu, cu o poziție tot mai puternică în mediul politic liberal, s-a remarcat prin poziționări clare în favoarea Puterilor Centrale. Diplomații germani se interesau, printre altele, de opinia influentului, dar, totodată, foarte prudentului profesor în chestiunea mișcării revoluționare ruse²⁹, erau atenți și încurajau contactele cu mediile publicistice și

²⁷ Unele dintre acestea au fost deja invocate mai sus.

²⁸ PA AA, dosar R 9825, documentul din 3 martie 1915.

²⁹ PA AA, dosar R 20985, documentele din 26 decembrie 1914 și 6 ianuarie 1915.

politice germane apropiate guvernului³⁰ și intermediază contacte cu intelectuali bulgari cu viziuni filogermane³¹.

Situația se va schimba însă radical după intrarea României în război de partea Antantei și, drept consecință, ocuparea Bucureștiului de către Centrali.

Cel mai important corpus de documente germane din perioada ocupației militare, privindu-l pe Stere, se referă la afacerea *Lumina*, chestiune care, până în prezent, a fost discutată în literatură mai ales pe baza unor mărturii românești de epocă³², aparținând unor apropiați sau adversari ai lui Stere, și de personajul principal însuși, poziții care, având în vedere gradul ridicat de subiectivitate, ar trebui privite cu o mare doză de precauție.

Lumina, cu subtitlul „Ziar românesc independent”, a apărut, așa cum bine se știe, între 1 septembrie (19 august, stil vechi) 1917 și 26 noiembrie (13 noiembrie, stil vechi) 1918, avându-l director pe Constantin Stere, iar printre colaboratorii importanți pe George Topîrceanu (eliberat din prizonierat chiar la intervenția lui Stere la mijlocul lunii februarie 1918), Alexandru Beldiman (fostul șef al Legației României de la Berlin), cunoscutul publicist B. Brănișteanu și Victor Verzea (fost șef al Serviciilor Poștale și primar al Bucureștiului în timpul ocupației). Primele demersuri pentru înființarea publicației au fost făcute la scurt timp după instalarea administrației de germane la București. Astfel, într-o scrisoare din 8 ianuarie 1917 a lui von dem Bussche, subsecretar de stat în Ministerul de Externe al Germaniei³³, către Bronsart von Schellendorf³⁴, guvernator militar al Bucureștiului, era amintită reacția binevoitoare a autorităților germane la intenția lui Stere de a înființa un cotidian pentru partea ocupată a Regatului³⁵. Două luni mai târziu, proiectul unui nou ziar la București, condus de „cunoscutul profesor Stere, care este mai mult decât un *alter*

³⁰ S-a păstrat, de pildă, copia unei scrisori a lui Heinrich Molenaar către Stere, în care ultimul este lăudat pentru promovarea ideii de aderare a României la Dubla Monarhie (PA AA, dosar R 9825, documentul din 3 martie 1915). Pentru Molenaar, a se vedea: *Der künftige Drei-Kaiser-Bund: Ein Hort des Weltfriedens. Denkschrift über die notwendigen Ziele unserer Politik*, L. Kell, 1915.

³¹ PA AA, dosar R 20988, documentul din 21 martie 1915.

³² Victor Durnea, „Constantin Stere și «Lumina» (1917-1918). Din «preistoria» ziarului”, în *Constantin Stere. Prozator, publicist, jurist și om politic*, p. 414-427.

³³ Fost ministru la București al Reich-ului.

³⁴ În anii neutralității, atașat militar în România.

³⁵ PA AA, dosar R 122889 (Auszug aus einem Brief des Herrn Unterstaatssekretärs Frhrn. v. d. Bussche an Hn. Oberstleutnant Bronsart von Schellendorf. Bukarest, Militär-gouvernement, vom 8. Januar 1917).

ego al lui Carp”, „unde ar scrie, în sensul dorit de noi, publiciști români consacrați și apreciați”, era salutat din nou de către baronul von Mirbach-Harff³⁶ într-un raport detaliat trimis cancelarului von Bethmann Hollweg³⁷.

Correspondența dintre autoritățile de ocupație și capitala Reich-ului din anii 1917-1918 privitoare la *Lumina* conține informații edificatoare nu doar pentru istoricul propriu-zis al publicației, ci și pentru imaginea pe care o aveau în mediile diplomatice și militare germane politicienii români rămași în București, inclusiv Constantin Stere.

Astfel, într-un memoriu destinat Berlinului, elaborat în februarie 1917 de către Wilhelm Bock, responsabil pentru presă în teritoriile ocupate, era conturat grupul în jurul căruia putea fi format un guvern la București, chiar până la încheierea războiului, din care nu lipseau P. P. Carp, Titu Maiorescu, Dimitrie S. Nenițescu, Constantin C. Arion, Constantin Stere și, „eventual”, Alexandru Marghiloman³⁸. Schițându-i lui Stere portretul de politician, Bock reținea că ținuta morală impecabilă a acestuia (inclusiv faptul că era incoruptibil) îl transforma în „unul dintre cei mai respectați politicieni români”³⁹.

Imaginea lui Stere în mediul administrației de ocupație era una preponderent pozitivă. Totuși „filogermanismul” său a fost, nu de puține ori, relativizat⁴⁰. I-a fost, de asemenea, reproșat faptul că, prin trecutul său revoluționar, care continua să se reproducă în poziții excesiv de reformatoare, și, în egală măsură, prin ambițiile personale deseori exagerate, complica foarte mult încercările de coagulare a unei viziuni unitare asupra viitorului României la grupul de politicieni rămași la București⁴¹. Chiar dacă proiectul *Lumina* era plasat în „afara oricărui mariaj”, iar cenzurii îi era atribuit rolul de filtru în politica editorială a publicației, se exprima totuși temerea că strecurarea unor „articole problematice” ar fi putut să mobilizeze populația din teritoriile ocupate la o rezistență tacită⁴².

Acestea și alte rezerve au făcut ca proiectul *Lumina* să treneze luni întregi. Pentru a înlătura neîncrederea germanilor, în lunile martie și aprilie 1917, Stere a întreprins o călătorie la Berlin, în timpul căreia s-a

³⁶ La acea vreme șef al Direcției Politice în administrația de ocupație.

³⁷ PA AA, dosar R 122889, nr. 360, Bukarest, den 6 März 1917.

³⁸ PA AA, dosar R 122889, Betrifft: Herausgabe einer rumänischen Zeitung.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ A se vedea, de pildă, o amplă analiză din martie 1917 a lui von dem Bussche (PA AA, dosar R 9777, A 8059 vom 10. März 1917; PA AA, dosar R 122889, Bukarest, den 17. Juni 1917. Bock către Rheinbaden).

⁴² PA AA, dosar R 122889, Bukarest, den 17. Juni 1917. Bock către Rheinbaden.

oprit și la Viena, unde a prezentat un amplu memoriu despre responsabilitățile războiului, starea lucrurilor din România și reglementările postbelice, perspectivele sale asupra viitorului apropiat și îndepărtat al României fiind în acord parțial cu așteptările gazdelor. Printre altele, Stere propunea legarea economică și politică a României de Germania și Austro-Ungaria, inclusiv prin îndepărtarea dinastiei⁴³ și instituirea unei uniuni personale cu Coroana Habsburgică⁴⁴. În schimb, opoziția hotărâtă față de proiectata modificare a granițelor României, inclusiv ruperea Dobrogei, au amplificat sentimentul de neîncredere al politicianilor germani și austrieci față de Stere, urmarea imediată a neînțelegerilor fiind decizia Berlinului de a amâna din nou proiectul *Lumina*.

În iulie 1917, Stere părea să-și fi pierdut cu totul răbdarea, motiv pentru care a și decis să își prezinte, într-o formă și mai convingătoare, viziunea asupra unor aspecte considerate sensibile de către germani. Pentru aceasta, la începutul lunii iulie 1917, a apelat la oficiile de intermediar ale baronului von Mirbach-Harff⁴⁵, pentru a-i adresa lui von dem Bussche o lungă scrisoare în limba franceză⁴⁶.

În epistola care se dorea a fi una lămuritoare, Stere se plângea că este pregătit de două luni pentru apariția *Luminii*, dar că nu a putut realiza acest lucru din cauza diverselor piedici pe care a încetat demult să le mai înțeleagă. Insistând pentru aprobarea apariției ziarului, a adus în discuție faptul că, plecând de la acordul de principiu, a făcut cheltuieli foarte mari, pentru organizarea administrativă și tehnică a cotidianului⁴⁷, și a subliniat că a început lupta din prima zi a izbucnirii războiului, inițial „absolut singur”⁴⁸, pentru că *Moldova* lui Carp și Arion nu a apărut decât

⁴³ *Ibidem*.

⁴³ Flavius Solomon, „În căutarea unei dinastii sau a unei republici. România în proiecțiile postbelice ale Puterilor Centrale și ale Rusiei Sovietice”, în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca*, Series Historica, 2014, p. 269-280.

⁴⁴ PA AA, dosar R 122889, Bukarest, den 6. Mai 1917. Horstmann către Rheinbaden.

⁴⁵ Lisa Meyerhofer, *Zwischen Freund und Feind. Deutsche Besatzung in Rumänien 1916-1918*, München, Martin Meidenbauer Verlagsbuchhandlung, 2010, p. 51. După încheierea Păcii de la Brest-Litowsk, von Mirbach-Harff a fost numit ambasador în Rusia Sovietică, fiind asasinat în iulie 1918, în urma unui complot inițiat de către social-revoluționarii de stânga și o facțiune a poliției secrete bolșevice – CeKa.

⁴⁶ PA AA, dosar R 122889, Bukarest, den 14. Juli 1917. Mirbach către von dem Bussche. A se vedea anexa de la sfârșitul articolului.

⁴⁷ 50.000 franci. Banii i-au fost împrumutați lui Stere de către Alexandru Vaida-Voevod, restituindu-i la scurt timp după apariția ziarului (Pentru confirmare: Z. Ornea, *Viața lui C. Stere*, vol. II, p. 171).

⁴⁸ Stere exagera aici cu bună știință, cunoscut fiind faptul că discursul favorabil Centralilor a fost îmbrățișat în anii 1914-1916 și de alte voci importante din mediul politic și publicistic românesc.

în martie 1915. Registrul de argumente care trebuiau să convingă destinatarul continua cu „propaganda” sa din România, călătoria din Transilvania din toamna anului 1914, activitatea în calitate de rector la Universitatea din Iași și de deputat, protestele deschise față de politica regelui Ferdinand, redactarea memorandumului privind viitorul României și, în sfârșit, cu faptul că oponentul său cel mai important din București, Carp, era bătrân și izolat. În eventualitatea deloc exclusă ca autorizarea finală de publicare a ziarului să întârzie sau să nu mai fie eliberată, Stere avertiza, printr-o întrebare pusă evident retoric, că „strangularea vocii” sale nu avea cum să fie cea mai bună politică, deoarece nu cerea o favoare personală care să justifice o asemenea atitudine, ci întreprindea o acțiune politică de o gravă răspundere, de care își dădea seama. În sfârșit, în stilul său caracteristic polemic, ținea să înlăture temerile că ar fi avut o agendă ascunsă, „deoarece nu putea lupta contra nemților, care au ocupat România, aveau mitraliere, avioane, submarine etc., pe când el avea doar penița, care este și ea supusă cenzurii”⁴⁹.

Din nou documentele germane

Corespondența politică și militară germană din primăvara-vara anului 1917, conexasă afacerii *Lumina*, conține foarte multe elemente importante pentru înțelegerea viitorului rezervat României de către Germania după încheierea războiului și rolul pe care îl putea avea Stere în modelarea opiniei publice și organizarea politică a țării. Într-o analiză amplă a Direcției de Informații a Ministerului de Externe al Reich-ului de la mijlocul lunii iulie 1917, Stere era așezat în tabăra „democratică” a viitoarei construcții politice românești, în opoziție, evident, cu P. P. Carp și grupul său de susținători conservatori⁵⁰. De altfel, documentul citat reprezintă o piesă de referință pentru înțelegerea dilemelor existente în birourile de decizie ale Reich-ului privitoare la starea României în 1917 și, mai ales, la viitorul țării. Era vorba, mai întâi, de excluderea oricărei posibilități de revenire la putere a lui Brătianu și a susținătorilor săi și, pentru o perspectivă îndelungată, legarea României, sub o formă sau alta, de Puterile Centrale⁵¹. Privitor la Stere, acest documente ca și altele asemenea, inclusiv memoriul elaborat de el cu ocazia amintitei călătorii

⁴⁹ PA AA, dosar R 122889, Bukarest, den 14. Juli 1917. Mirbach către von dem Bussche.

⁵⁰ PA AA, dosar R 122889, Auswärtiges Amt, Nachrichtenabteilung, Berlin, den 14. Juli 1917.

⁵¹ *Ibidem*.

la Berlin și Viena și scrisoarea din luna iulie adresată Ministerului de Externe german, trimit mai degrabă către o relație destul de complicată dintre cele două părți, fiecare urmărind o agendă proprie. În orice caz, documentele păstrate la Politisches Archiv nu confirmă una dintre acuzațiile grave care i-a fost adusă lui Stere imediat după încheierea războiului, anume aceea de a se fi aflat „în solda” Centralilor.

Chiar și după obținerea permisiunii de a publica *Lumina*, Stere și-a urmărit linia politică în registrul deja cunoscut. Pe de o parte, fostul rector al Universității de Iași a continuat războiul personal cu cei pe care îi considera, la vremea respectivă, singurii responsabili pentru soarta tristă a țării (inclusiv prin articolele publicate în cotidianul său), fapt care nu putea să nu fie pe placul Centralilor. Pe de altă parte, însă, el nu a ezitat să folosească orice ocazie pentru a pleda cu feroare cauza României în fața câștigătorilor posibili ai războiului (așa cum se prezentau lucrurile la sfârșitul anului 1917 și începutul anului 1918).

În fondul „Kommissionsakten Brest-Litowsk / Bukarest”, păstrat în arhiva ministerială germană amintită, în care se află documente privitoare la negocierile purtate de către Puterile Centrale cu Rusia Sovietică și România, începând cu lunile decembrie 1917 – ianuarie 1918, se găsește, alături de alte piese documentare originale (inclusiv Tratatul de la Buftea), un document de șapte pagini redactat la mașina de scris, în limba germană, purtând data de 21 februarie 1918, cu semnătura olografă a lui Constantin Stere și având, pe prima pagină, următoarea însemnare de mână: „Vertrauliche Denkschrift von Constantin Stere dem Auswärtigen Amt am 26. Februar 1918 übergeben durch A. Beldiman”⁵². Memoriul confidențial amintit, tradus foarte probabil și pus la îndemâna autorităților germane de către ultimul ministru al României la Berlin înainte de intrarea în război, s-a înscris în lista demersurilor publice sau de culise ale lui Stere de a convinge Puterile Centrale să trateze cu indulgență România, reducând din condițiile considerate umiltoare ale păcii separate.

La fel ca în articolele sale din *Lumina*, Stere insista mai întâi asupra faptului că intrarea în „războiul nefericit”, „contrar intereselor românești”, a fost rezultatul politicii nesăbuite a „unei cliici de politicieni lipsiți de raționament”, motiv pentru care Puterile Centrale „sunt îndreptățite să obțină garanții serioase că România nu va mai reprezenta niciodată un factor de încercuire a Europei de Mijloc”. Mai mult chiar, din punctul de vedere al lui Stere, pierderea războiului putea însemna începutul unei noi României, „legată constituțional de Puterile Centrale”,

⁵² PA AA, dosar R 22857.

fără „o oligarhie coruptă și vândută”. În cea mai mare parte a memoriului său, Stere discuta și despre rolul pe care îl poate juca noua Românie în ordinea postbelică dictată în special de Germania, punând accentul aproape exclusiv pe „pericolul reprezentat de slavism”. În demonstrațiile sale extinse găsim mai ales locuri comune atât din literatura geopolitică germană din deceniile premergătoare războiului, cât și din scrierile unor figuri de referință ale stângii politice românești antebelice. Textul este foarte asemănător cu unele scrieri ale lui Constantin Dobrogeanu-Gherea, în care filogermanismul este mai degrabă unul de antiteză, definindu-se nu neapărat prin discutarea și asumarea unor virtuți atribuite lumii germanice, cât mai ales prin respingerea modelului societal rus, sau slav prin extensie.

Anexă⁵³

4.VII.1917, Bucarest

Cher Monsieur,

Depuis deux mois je suis tout à fait prêt, mais je ne puis encore faire paraître mon journal, grâce aux différents atermoiements que j'ai cessé de comprendre depuis longtemps.

Je ne veux pas me placer sur le point de vue personnel, quoique j'y sois autorisé par la situation. En vérité, basé sur l'autorisation *donnée*, j'ai fait de grandes dépenses pour l'organisation administrative et technique d'un grand journal quotidien (quelques 50.000 francs). Donc si je ne parviens pas à publier « Viața Românească » de 1912-1913. Il est vrai qu'un simple professeur peut plus facilement faire abstraction des « contingences » de la lutte des partis qu'un professionnel de la politique.

La guerre mondiale éclatée, du premier jour j'ai commencé la lutte, que je menais d'abord de nouveau absolument seul, car la « Moldova », le journal de M. M. Carp et Virgil Arion, n'a paru qu'en Mars 1915. Vous connaissez ma propagande en Roumanie, mon voyage en Transylvanie, ce que j'avais fait comme recteur à l'Université de Jassy, et comme député à la Chambre (où, hors M. Carp, je fus le seul à lever la voix contre la politique russofile).

Après l'entrée de la Roumanie en guerre j'étais aussi *seul* à protester, dans la lettre adressée au roi Ferdinand (j'avais l'intention de publier

⁵³ Ortografia și conținutul documentului sunt redată conform originalului.

cette lettre dans mon journal), contre la destruction de notre industrie pétrolifère.

Enfin, après l'occupation de Bucarest, je vous ai transmis un « Memorandum » sur l'avenir de la Roumanie qui, comme vous le savez, a été bien reçu tant à Berlin qu'à Vienne.

Sur cette base j'ai demandé et obtenu l'autorisation de publier un journal roumain, car je crois qu'on ne peut rien faire de durable sans préparer l'opinion publique. M. Carp est un vieillard de 80 ans, et il n'a presque personne autour de lui – comment pourrait-on assurer l'avenir sans une pareille préparation ? Est-ce qu'on veut abandonner la Roumanie en proie à cette oligarchie avide et corrompue qui nous a jetés dans l'abîme ? Est-ce donc la bonne politique que celle d'étouffer ma voix dans de pareilles conditions ?

C'est à vous de décider. Si vous trouvez cela conforme à vos intérêts, je n'ai rien à dire.

Mais j'ai le droit de vous demander une seule chose : c'est de ne pas me tenir en suspension tant de temps. Je ne vous demande pas une faveur personnelle, pour que vous soyez autorisé à me tenir la dragée haute. J'entreprends une action politique, donc je n'ignore pas la lourde responsabilité. Aussi dites-moi franchement si vous trouvez cette politique compatible avec vos intérêts, et je vous prie de me donner la réponse sans retard, si je pourrais enfin publier, *oui* ou *non*, mon journal ?

Je comprends très bien que je ne puis lutter contre vous. Vous avez occupé militairement la Roumanie, vous possédez des avions, des sous-marins. Moi, je n'ai que ma plume, et... celle-là soumise à votre censure ! Si je ne puis l'utiliser, cette plume, en conformité avec mes convictions et avec les intérêts de mon peuple, qui sont d'accord, je reste persuadé, avec les intérêts de l'Allemagne, je dois par la force des choses me résigner au silence.

Pourquoi donc traîner tant votre décision... *définitive* ? Si c'est *non*, je puis au moins liquider cette malheureuse entreprise sans plus de dépenses.

En attendant votre réponse, je vous prie, cher Monsieur, d'agréer mes meilleurs sentiments.

Votre tout dévoué,

Stere

**Constantin Stere, the *Lumina* Newspaper
and Romania's Options (1917-1918)**
(Summary)

Keywords: *Constantin Stere, Lumina newspaper, war guilt, collaborationism, documents from the Politisches Archiv (Berlin)*

Following the occupation of Southern Romania by the armies of the Central Powers, in late 1916, Constantin Stere stayed behind in Bucharest, together with several other Romanian political figures who were opposed to Romania's earlier entry into the war on the side of the Entente. Securing the approval and endorsement of the German occupation authorities, in September 1917 Stere began publishing the *Lumina* newspaper, which printed, among other materials, a number of articles concerning the responsibility of the ruling dynasty and of the National Liberal Party's leadership for the country's military catastrophe and for Romania's uncertain post-war future. After the end of the war, Stere was severely blamed for these activities. He was openly accused of collaborating with the enemy and of high treason. The author brings to the attention of the scholarly community a number of previously unknown documents held in the Political Archive of the German Ministry of Foreign Affairs (Politisches Archiv). These documents shed a new light on the connections between the history of the emergence of Stere's publication and his rather uneven and complicated relations with the German occupation authorities.